

الله اعلم
الرحمن

دانشگاه اصفهان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه علوم اجتماعی

پایان نامه ی دکتری رشته ی جامعه شناسی گرایش اقتصاد و توسعه

توسعه ی اجتماعی – اقتصادی و تأثیر آن بر تلقی افراد از امر خرافی
مطالعه موردی:
شهرستان های استان اصفهان

استاد راهنما:
دکتر وحید قاسمی

استاد مشاور:
دکتر حبیب رضا ارزانی

پژوهشگر:
کامران ربیعی

اسفند 1391

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات
و نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه
متعلق به دانشگاه اصفهان است

دانشگاه اصفهان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه علوم اجتماعی

پایان نامه دکتری جامعه شناسی گرایش اقتصاد و توسعه

آقای کامران ربیعی

تحت عنوان:

توسعه ی اجتماعی - اقتصادی و تأثیر آن بر تلقی افراد از امر خرافی

مطالعه موردی: شهرستان های استان اصفهان

در تاریخ ۱۳۹۱/۱۱/۰۵ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه عالی به تصویب نهایی رسید.

امضا	با مرتبه ی علمی دانشیار	دکتر وحید قاسمی	۱- استاد راهنمای پایان نامه
امضا	با مرتبه ی علمی استادیار	دکتر حبیب رضا ارزانی	۲- استاد مشاور پایان نامه
امضا	با مرتبه ی علمی دانشیار	دکتر علی ربائی	۳- استاد داور داخل گروه
امضا	با مرتبه ی علمی دانشیار	دکتر محسن رنانی	۴- استاد داور داخل گروه
امضا	با مرتبه ی علمی دانشیار	دکتر سعید معیدفر	۴- استاد داور خارج از گروه
امضای مدیر گروه			
دکتر وحید قاسمی			

تقدیم به:

مادر

بزرگترین گنجینه ی زندگی

پدر

تا همیشه بزرگ و تابناک

چکیده:

با مطالعه ی فرهنگ های مختلف ملاحظه می شود که ارزش ها و نگرش های عمومی همواره با سایر جنبه های زندگی افراد در ارتباط بوده است. شرایط اقتصادی، تجارب تاریخی، محیط جغرافیایی و غیره از جمله عواملی بوده اند که باورهای مردم را شکل داده اند و با تغییر آنها، باورهای مردم نیز دستخوش دگرگونی شده اند. خرافات بخشی از باورهای عمومی است که در همه ی فرهنگ ها یافت می شود و همواره تلقی از ماهیت و چیستی خرافات در حال تغییر بوده است.

هدف اصلی پژوهش حاضر مطالعه ی تأثیر «توسعه ی اجتماعی - اقتصادی» بر تغییر تلقی افراد از «امر خرافی» است. جامعه ی آماری پژوهش حاضر را کلیه ی شهروندان 15 سال به بالای استان اصفهان تشکیل می دهند. حجم نمونه پژوهش حاضر 6192 نفر بوده که نمونه ها به روش نمونه گیری سهمیه ای و بر اساس سه متغیر سن، جنس و منطقه ی مسکونی در 25 شهرستان و منطقه ی شهری استان اصفهان انتخاب شدند. پرسشنامه و سؤالات باز آن از طریق مصاحبه های چهره - به - چهره تکمیل شدند. پاسخگو لازم بود تا با تأمل و درنگ، باورهای خرافی خود، والدین و شهرستان محل سکونت خویش را اظهار نماید. موارد اظهار شده ابتدا کدگذاری و سپس مقوله بندی و در نهایت وارد نرم افزار SPSS 16 شده و داده ها مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند.

بر اساس یافته های تحقیق می توان گفت که عامل توسعه نه تنها بر میزان خرافه گرایی اثر منفی اعمال می کند، بلکه در تلقی افراد از امر خرافی و مصادیق آن نیز تغییر و دگرگونی پدید می آورد. نتایج بدست آمده نشان داد که برای سطوح مختلف توسعه تفاوت هایی جدی در تلقی افراد از امر خرافی وجود دارد. در خصوص باورهای خرافی شخصی وجه تشابه هر سه سطح توسعه ی اجتماعی - اقتصادی در این بود که پاسخگویان هر سه سطح بیش از هر چیز باورهای مربوط به «اعضای بدن» را به عنوان باورهای خرافی خود بر می شمردند. وجه تمایز آنها اما در نسبت های بدست آمده برای «اعتقادات مذهبی» در میان سه سطح توسعه بود. ملاحظه شد که ساکنین شهرستان های دارای سطح توسعه ی اجتماعی - اقتصادی بالاتر بیش از سایر شهرستان ها باورهای مذهبی خود را مورد بازاندیشی و نقد قرار می دهند. در حالیکه 18.9 درصد موارد مطرح شده در شهرستان های دارای سطح توسعه ی بالا به «اعتقادات مذهبی» افراد مربوط می شد، این میزان برای شهرستان های با توسعه متوسط به 5.7 و برای شهرستان های دارای پایین ترین سطح توسعه به 10 درصد افت می کند.

همچنین وجه تشابه هر سه سطح توسعه این بود که باورهای خرافی مرتبط با «مراسم های مختلف» برای هر سه سطح توسعه در صدر قرار می گرفت و بیش از بقیه مطرح شده بود. اما تمایز مهمی که میان این سه سطح وجود دارد در نسبت های بدست آمده برای باورهای خرافی مرتبط با «مراسم های مختلف» و «اعتقادات مذهبی» موجود در شهرستان است. در حالی که 27.1 درصد تمامی موارد مطرح شده در شهرستان های با سطح توسعه ی بالا مربوط به مراسم های مختلف بوده، این نسبت برای سطح توسعه ی متوسط به 11.6 و برای سطح توسعه ی پایین به 17.4 درصد افت می کند.

پژوهش حاضر نشان داد که روند توسعه در استان اصفهان با تناقضاتی همراه بوده است و در پرتو نتایج پژوهش حاضر می توان به تناقضات توسعه در ایران کنونی تا حدودی پی برد. به عنوان نمونه شهرستان شاهین شهر که از سطح

توسعه‌ی متوسطی برخوردار است و به لحاظ سطح سواد شرایط خوبی در استان اصفهان برخوردار است، بالاترین میزان مراجعه به فالگیر و طالع بین را داشته است. شاهین شهر از یک سو پایین‌ترین میزان دینداری اما از سوی دیگری بیشترین نسبت افرادی را داراست که ادعا کرده‌اند دست کم یک بار در زندگی خود جن دیده‌اند. همچنین ملاحظه شد که اگر چه افراد کمتر دیندار، کمتر از سایرین به وجود جن اعتقاد دارند اما نسبت افرادی که ادعا کرده‌اند دست کم یک بار تا کنون جن دیده‌اند در میان این دسته افراد بیشتر است.

همچنین پژوهش حاضر نشان داد که روند توسعه بر خرافاتی مانند «دود کردن اسفند برای دفع چشم زخم» تأثیر چندانی ندارد و برخی باورهای عامیانه که کارکردی زیبایی‌شناسانه و مناسکی و کارکردی دارند می‌توانند همچنان تداوم یابند. مسأله دیگر اینکه نتایج مرتبط به میزان نذر کردن نشان داد که متغیرهای مختلف و حتی عامل توسعه در **متافیزیک باوری ایرانیان** تغییر چندانی ایجاد نکرده و «تحصیلات دانشگاهی» بیش از سایر متغیرها درک و ذهنیت افراد را تغییر می‌دهد.

در واقع بر خلاف نظریه‌ی مدرنیزاسیون که بر اساس تجربه‌ی غرب ساخته و پرداخته شده، در استان اصفهان روند توسعه لزوماً به تقویت عقلگرایی مدرن و بازانندیش و افزایش علم باوری شهروندان منجر نشده است. از همین روی پژوهشگر با طرح مفهوم «**عقلانیت دوپاره**» بر این باور است که می‌توان در جامعه‌ی ایرانی دو عقلانیت مدرن و سنتی را در کنار هم شناسایی کرد که هر دو بر اثر روندهای مدرنیزاسیون شانه به شانه‌ی یکدیگر رشد کرده و در رابطه‌ی دیالکتیکی با یکدیگر جامعه‌ی ایرانی را شکل می‌دهند و به پیش می‌برند. تناقضات موجود در جامعه که ذیل مفهوم «عقلانیت دوپاره» قابل فهم است بیشتر متأثر از بی‌ثباتی‌ها و ناپایداری‌های موجود در نظام اجتماعی ایران می‌باشد. در صورت وجود ثبات اجتماعی، گشایش و امنیت اقتصادی و نیز در پرتو رشد حوزه‌ی عمومی قدرتمند تناقضات یاد شده می‌تواند کاهش یابد و جهان زیست ایرانی و جهان معرفتی ایرانیان بیشتر متأثر از عقلانیتی بازانندیش و تأملی باشد تا چیزی دیگر.

واژگان کلیدی: توسعه‌ی اقتصادی - اجتماعی، تغییرات فرهنگی، خرافات، رویکرد عرفی، استان اصفهان.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
فصل اول: کلیات تحقیق	
1	1-1 طرح مسأله
5	2-1 اهمیت و ارزش تحقیق
7	3-1 پیشینه تحقیق
7	1-3-1 تحقیقات داخلی
15	2-3-1 تحقیقات خارجی
20	3-3-1 جمع بندی پیشینه ی تحقیق
22	4-1 اهداف تحقیق
22	5-1 سؤال های تحقیق
23	6-1 سازماندهی امر پژوهش
23	7-1 مراحل اجرایی تحقیق
23	8-1 جامعه آماری
24	9-1 حجم نمونه و شیوه ی نمونه گیری
24	10-1 ابزار گردآوری داده ها
24	11-1 محدودیت های تحقیق
27	12-1 تعریف مفاهیم اصلی تحقیق
فصل دوم: ادبیات و چارچوب نظری تحقیق	
29	1-2 ادبیات تحقیق
29	1-1-2 ادبیات مدرنیزاسیون: از سنت گریزی تا توسعه ی اجتماعی - اقتصادی
30	1-1-1-2 برآمدن جامعه ی مدرن تحت تحولات کلان اجتماعی
45	2-1-1-2 از رشد تا توسعه ی اجتماعی - اقتصادی: چشم انداز مدرنیزاسیون
59	2-1-2 چیستی و ماهیت خرافه
62	3-1-2 تعریف خرافه
65	4-1-2 سه رویکرد برای تعریف خرافه
73	5-1-2 قرآن و سنت در مواجهه با خرافات: رویکرد درون دینی
75	1-5-1-2 رهنمودهای قرآن نسبت به مبارزه با خرافات
81	2-5-1-2 رهنمودهای سیره و سنت در مواجهه با خرافات
86	2-2 چارچوب نظری تحقیق

عنوان	صفحه
2.2.2 ریشه ها و علل مؤثر بر خرافه گرایی از منظر رویکردهای مختلف	86
1-1.2.2 چيستی خرافه از چشم انداز جامعه شناسی	86
2-1.2.2 خرافات از چشم انداز دین عامیانه	99
3-1.2.2 علل روانی گرایش به خرافات از دیدگاه روانشناسی	106
2.2.2 تبیین خرافات تحت رابطه ی میان مدرنیزاسیون و تغییرات فرهنگی	114
1-2.2.2 رونالد اینگلههارت	114
2.2.2.2 پیتر برگر و همکاران	122
3.2.2.2 ساموئل آیزنشتات	127
4.2.2.2 ساموئل هانتینگتون	132
3-2.2 جمع بندی چارچوب نظری تحقیق	135
4.2.2 مدل تحلیل	141
5.2.2 فرضیات تحقیق	149

فصل سوم: روش تحقیق

1-3 مقدمه: روش شناسی تحقیق	150
2-3 جامعه آماری	154
3-3 مطالعه مقدماتی	156
4-3 اعتبار و قابلیت اعتماد ابزار اندازه گیری	156
5-3 محاسبه ی حجم نمونه و روش نمونه گیری	158
6-3 روش نمونه گیری و نحوه تکمیل پرسشنامه ها	161
7-3 رتبه بندی شهرستان های استان اصفهان بر حسب شاخص توسعه اجتماعی - اقتصادی	162

فصل چهارم: یافته های تحقیق

1-4 مقدمه	178
2-4 ویژگی های عمومی پاسخگویان	179
1-2.4 توزیع پاسخگویان بر حسب جنس	179
2.2.4 توزیع پاسخگویان بر حسب سن	180
3.2.4 توزیع پاسخگویان بر حسب شهرستان	181
4.2.4 وضعیت تأهل پاسخگویان	183
5.2.4 میزان تحصیلات پاسخگویان	184
6.2.4 میزان تحصیلات والدین	185
7.2.4 هزینه های زندگی خانوار در ماه	187

عنوان	صفحه
3-4 شاخص دینداری در میان پاسخگویان.....	189
1-3-4 شرکت در مراسم دعا و روضه خوانی.....	189
2-3-4 شرکت در نماز جماعت.....	190
3-3-4 انجام واجبات دینی: نماز و روزه.....	191
4-3-4 شاخص انجام واجبات دینی در گروه های مختلف سنی.....	194
4-4 باور به وجود جن.....	198
5-4 داشتن سابقه نذر کردن.....	202
1-6-4 موضوعات نذر.....	202
2-6-4 رابطه ی میان نذر و ویژگی های فردی.....	209
3-6-4 نذرهای پاسخگویان برای گرفتن حاجت.....	213
6-4 سابقه و علت مراجعه به افرادی مانند فالگیر، طالع بین و کف بین.....	218
1-6-4 تعداد دفعات مراجعه به افرادی مانند طالع بین ها، کف بین ها و فالگیرها.....	221
2-6-4 موضوع و علت مراجعه به افرادی مانند طالع بین ها، کف بین ها و فالگیرها.....	222
4-7 باورها و اعتقادات خرافی موجود در جامعه از دید پاسخگویان.....	229
1-7-4 باورها و اعتقادات خرافی شخصی.....	232
2-7-4 باورهای خرافی والدین از نظر پاسخگویان.....	250
1-5-7-4 علت وجود تفاوت میان باورها و اعتقادات پاسخگویان و والدین آنها.....	275
3-7-4 باورهای خرافی موجود در شهرستان.....	280
1-3-7-4 علت پدید آمدن خرافات در شهرستان ها.....	302
2-3-7-4 راهکارهای کاهش باورهای خرافی از دید پاسخگویان.....	310
8-4 استنباط آماری داده های تحقیق: آزمون فرضیه ها.....	317
1-8-4 رابطه ی سطح توسعه یافتگی شهرستان و نوع خرافات رایج در آن.....	317
2-8-4 رابطه ی میان سطح دینداری پاسخگویان و نوع باورهای خرافی آنان.....	321
3-8-4 رابطه ی میان سطح تحصیلات پاسخگویان و نوع باورهای خرافی آنان.....	323
4-8-4 رابطه ی میان پایگاه اقتصادی پاسخگویان و نوع باورهای خرافی آنان.....	325
5-8-4 رابطه ی میان سرمایه فرهنگی والدین و نوع باورهای خرافی پاسخگویان.....	327
5-8-4 رابطه ی میان جنسیت پاسخگویان و نوع باورهای خرافی آنان.....	331
فصل پنجم: بحث و نتیجه گیری و ارائه ی پیشنهادها	
1-5 جهان ایرانی و بنیادهای متافیزیک باور آن.....	333
2-5 تناقضات توسعه: رشد عقلانیت دوطاره.....	340
3-5 ارائه ی پیشنهادها.....	351
پیوست ها.....	357
فهرست منابع.....	422

فهرست شکل ها

صفحه	عنوان
49.....	شکل 1-2: پیدایش و بازآفرینی مدرنیته در دیالکتیک میان مدرنیسم و مدرنیسم
121.....	شکل 2-2: مدل تبیین فرآیند دینداری اینگلههارت
126.....	شکل 3-2: مدل تبیینی برگر و همکاران برای فرآیند کسب هویت مدرن و تغییرات فرهنگی
145.....	شکل 4-2: مدل نظری 1: علل و عوامل مؤثر بر خرافه گرایی در میان افراد و جوامع
147.....	شکل 5-2: مدل نظری 2: خرافه گرایی تحت رابطه‌ی توسعه با تغییرات فرهنگی
148.....	شکل 6-2: مدل تجربی تحقیق: عوامل مؤثر بر گرایش افراد به خرافات
163.....	شکل 3-1: تعیین اولویت دهی و وزن دهی شاخص های 9 گانه
165.....	شکل 3-2: رتبه بندی شهرستان های استان اصفهان بر اساس شاخص های 9 گانه
179.....	شکل 4-1: نحوه ی توزیع پاسخگویان بر حسب جنس
180.....	شکل 4-2: توزیع پاسخگویان بر حسب گروه های سنی
182.....	شکل 4-3: توزیع پاسخگویان بر حسب شهرستان محل اقامت
183.....	شکل 4-4: توزیع پاسخگویان بر حسب وضعیت تأهل
184.....	شکل 4-5: توزیع پاسخگویان بر حسب میزان تحصیلات آنان
185.....	شکل 4-6: توزیع پاسخگویان بر حسب میزان تحصیلات پدر
186.....	شکل 4-7: توزیع پاسخگویان بر حسب میزان تحصیلات مادر
188.....	شکل 4-8: توزیع پاسخگویان بر حسب هزینه ی ماهیانه خانوار آنان
189.....	شکل 4-9: میزان مشارکت پاسخگویان در مراسم های دعا و روضه خوانی
190.....	شکل 4-10: میزان شرکت پاسخگویان در نماز جماعت
191.....	شکل 4-11: میزان انجام واجبات دینی توسط پاسخگویان: نماز و روزه
198.....	شکل 4-12: اعتقاد به وجود جن
200.....	شکل 4-13: سابقه ی دیدن جن در میان پاسخگویان
202.....	شکل 4-14: داشتن سابقه ی نذر کردن در میان پاسخگویان
203.....	شکل 4-15: موضوعات عمده ای که پاسخگویان برای آن نذر کرده اند
214.....	شکل 4-16: نذرهای انجام شده برای گرفتن حاجت بر حسب موضوعی
223.....	شکل 4-17: موضوعات و علل مراجعه به افرادی مانند طالع بین، کف بین و فالگیر
232.....	شکل 4-18: خرافات موجود در استان اصفهان به تفکیک موضوعی
251.....	شکل 4-19: باورهای خرافی والدین از نظر پاسخگویان بر اساس موضوعی
276.....	شکل 4-20: علل تفاوت دیدگاه میان پاسخگویان و والدین شان در خصوص باورهای خرافی
280.....	شکل 4-21: خرافات موجود در شهرستان های استان اصفهان بر حسب موضوعی
304.....	شکل 4-22: علل پیدایش خرافات در شهرستان بر حسب موضوعی
311.....	شکل 4-23: راهکارهای کاهش میزان خرافات موجود در شهرستان

فهرست جدول ها

عنوان	صفحه
جدول 1-1: متغیرهای استخراج شده از آثار صاحبنظران و پژوهشگران داخلی و خارجی.....	8
جدول 1-2: دیدگاه بزرگان جامعه شناسی درباره ویژگیهای جامعه جدید و روند های درونی آن.....	35
جدول 2-2: ماهیت و ویژگی های کلی جامعه مدرن از دید کریشان کومار.....	37
جدول 3-2: برخی از تعاریف ارائه شده از «مدرنیته» توسط صاحبنظران مختلف.....	44
جدول 4-2: برخی از تعاریف ارائه شده در مورد «مدرنیزاسیون» و «مدرنیسم».....	50
جدول 5-2: اختلافات میان جوامع نسبتاً نوسازی شده و نسبتاً نوسازی نشده از دیدگاه لوی.....	53
جدول 6-2: ویژگی های انسان سنتی و مدرن.....	54
جدول 7-2: مقایسه ی میان مطالعات سنتی و مطالعات جدید نوسازی.....	56
جدول 8-2: اثرات رهاينده توسعه ی اجتماعی - اقتصادی از نظر اینگلهارت.....	118
جدول 9-2: اثر قلمروهای مدرنیزاسیون بر ارزش های انسانی از نگاه اینگلهارت.....	120
جدول 10-2: مکانیسم های روانی - اجتماعی شکل دهنده به خرافات.....	138
جدول 11-2: رابطه ی میان متغیرهای مختلف با گرایش افراد به خرافات.....	142
جدول 1-3: جمعیت 15 سال به بالای مناطق 14 گانه اصفهان بر حسب گروه سنی.....	154
جدول 2-3: جمعیت 15 سال به بالای شهرستان های استان اصفهان.....	155
جدول 3-3: حجم نمونه شهرستان های استان اصفهان بر حسب جنس و گروه سنی.....	159
جدول 4-3: حجم نمونه مناطق شهری اصفهان بر حسب جنس و گروه سنی.....	160
جدول 5-3: تعیین اولویت دهی و وزن دهی شاخص های 9 گانه.....	163
جدول 6-3: رتبه بندی شهرستان های استان اصفهان بر اساس شاخص های نه گانه.....	164
جدول 7-3: شاخص های محاسبه درجه توسعه نیافتگی و رتبه توسعه یافتگی شهرستان ها.....	166
جدول 8-3: سطح توسعه و رتبه توسعه یافتگی شهرستان های استان اصفهان (1383).....	167
جدول 9-3: سطح توسعه و رتبه توسعه یافتگی شهرستان های استان اصفهان (1375).....	168
جدول 10-3: معرفهای مورد استفاده برای شاخص سازی رفاه اجتماعی.....	169
جدول 11-3: رتبه بندی شهرستان های مورد مطالعه بر حسب شاخص های رفاه.....	171
جدول 12-3: رتبه بندی شهرستان های مورد مطالعه بر حسب شاخص های سرمایه اجتماعی.....	173
جدول 13-3: وضعیت شهرستان های مورد مطالعه در شاخص های رفاه، سرمایه و.....	174
جدول 14-3: طبقه بندی شهرستان های استان اصفهان بر اساس سطح توسعه اجتماعی.....	175
جدول 15-3: گروه بندی شهرستان های استان اصفهان بر اساس شاخص های توسعه انسانی.....	175
جدول 16-3: تعیین 10 شهرستان برتر استان اصفهان در رتبه ی توسعه در تحقیقات مختلف.....	176
جدول 17-3: شهرستان های وارد شده در تحلیل های استنباطی مرتبط با شاخص توسعه.....	177

عنوان

صفحه

جدول 1-4: توزیع پاسخگویان بر حسب جنس	179
جدول 2-4: توزیع پاسخگویان بر حسب گروه های سنی	180
جدول 3-4: توزیع پاسخگویان بر حسب شهرستان	181
جدول 4-4: توزیع پاسخگویان بر حسب وضعیت تأهل	183
جدول 5-4: توزیع پاسخگویان بر حسب میزان تحصیلات آنان	184
جدول 6-4: توزیع پاسخگویان بر حسب میزان تحصیلات پدر	185
جدول 7-4: توزیع پاسخگویان بر حسب میزان تحصیلات مادر	186
جدول 8-4: توزیع پاسخگویان بر حسب هزینه ی ماهیانه خانوار آنان	187
جدول 9-4: میزان مشارکت پاسخگویان در مراسم های دعا و روزه خوانی	189
جدول 10-4: میزان شرکت پاسخگویان در نماز جماعت	190
جدول 11-4: میزان انجام واجبات دینی توسط پاسخگویان: نماز و روزه	191
جدول 12-4: میزان انجام واجبات دینی نماز روزه به تفکیک شهرستان	192
جدول 13-4: میزان انجام واجبات دینی به تفکیک گروه سنی در استان	194
جدول 14-4: میزان انجام واجبات دینی (نماز و روزه) بر حسب سن در شهر اصفهان	195
جدول 15-4: میزان انجام واجبات دینی (نماز و روزه) بر حسب سن در شاهین شهر	196
جدول 16-4: میزان انجام واجبات دینی (نماز و روزه) بر حسب سن در بهارستان	197
جدول 17-4: میزان انجام واجبات دینی (نماز و روزه) بر حسب سن در سپاهان شهر	197
جدول 18-4: اعتقاد به وجود جن	198
جدول 19-4: باور به وجود جن در سطح شهرستان های استان اصفهان	199
جدول 20-4: سابقه ی دیدن جن در میان پاسخگویان	200
جدول 21-4: سابقه ی دیدن جن در میان شهرستان های استان اصفهان	201
جدول 22-4: داشتن سابقه ی نذر کردن در میان پاسخگویان	202
جدول 23-4: طبقه بندی حاجت ها و نیازهایی که برای آنها نذر شده	204
جدول 24-4: موضوعات جزئی و حاجاتی که فرد برای طلب آنها نذری کرده	205
جدول 25-4: داشتن سابقه ی نذر کردن به تفکیک جنس	209
جدول 26-4: داشتن سابقه ی نذر کردن به تفکیک گروه های تحصیلی	210
جدول 27-4: داشتن سابقه ی نذر کردن به تفکیک گروه های سنی	211
جدول 28-4: داشتن سابقه ی نذر کردن به تفکیک هزینه ی ماهیانه ی خانوار	212
جدول 29-4: نذرهای انجام شده برای گرفتن حاجت بر حسب موضوعی	213
جدول 30-4: مواردی که پاسخگویان برای گرفتن حاجت نذر کرده اند	214
جدول 31-4: باور پاسخگویان به توانایی های افرادی مانند فالگیرها، طالع بین ها و	218

عنوان

صفحه

- جدول 4-32: باور به توانایی های افرادی مانند فالگیرها به تفکیک شهرستان 219
- جدول 4-33: مراجعه به افرادی مانند فالگیرها، طالع بین ها و غیره به تفکیک شهرستان 220
- جدول 4-34: تعداد دفعات مراجعه به افرادی مانند فالگیرها، کف بین ها و طالع بین ها 221
- جدول 4-35: موضوعات و علل مراجعه به افرادی مانند طالع بین، کف بین و فالگیر 222
- جدول 4-36: علل مراجعه به فالگیر و طالع بین و کف بین بر حسب موردی 224
- جدول 4-37: رابطه ی میان علت مراجعه به افرادی مانند فالگیر و طالع بین با جنس 228
- جدول 4-38: دیدگاه های پاسخگویان در خصوص برخی باورهای خرافی و تقدیرگرایانه 230
- جدول 4-39: نظر پاسخگویان در خصوص باورهای خرافی خود، والدین و شهرستان 231
- جدول 4-40: خرافات موجود در استان اصفهان به تفکیک موضوعی 233
- جدول 4-41: دسته بندی موضوعی خرافات شخصی بر اساس شهرستان محل اقامت 235
- جدول 4-42: موارد مطرح شده توسط پاسخگویان به عنوان باورهای خرافی شخصی 238
- جدول 4-43: باورهای خرافی والدین از نظر پاسخگویان بر اساس موضوعی 250
- جدول 4-44: باورهای خرافی والدین از بر حسب موضوعی به تفکیک شهرستان 253
- جدول 4-45: باورهای خرافی والدین از نظر پاسخگویان 256
- جدول 4-46: علل عمده ی تفاوت میان باورهای پاسخگویان و والدین 275
- جدول 4-47: دلایل وجود تفاوت میان باورهای پاسخگویان و والدین بر حسب نتایج جزئی 277
- جدول 4-48: خرافات موجود در شهرستان های استان اصفهان بر حسب موضوعی 281
- جدول 4-49: خرافات شهرستان بر حسب موضوعی به تفکیک شهرستان ها 284
- جدول 4-50: خرافات موجود در شهرستان ها بر حسب موردی و جزئی 287
- جدول 4-51: علل پدید آمدن باورهای خرافی در شهرستان بر حسب موضوعی 302
- جدول 4-52: علل پدید آمدن خرافات در شهرستان ها از نظر پاسخگویان 305
- جدول 4-53: راهکارهای کلی کاهش میزان خرافات و بدعت های موجود در شهرستان 310
- جدول 4-54: راهکارهای جزئی کاهش میزان خرافات و بدعت های موجود در شهرستان 312
- جدول 4-55: رابطه میان درجه توسعه یافتگی شهرستان و نوع باورهای خرافی پاسخگویان 318
- جدول 4-56: رابطه میان درجه توسعه یافتگی شهرستان و نوع باورهای خرافی رایج در آن 319
- جدول 4-57: نسبت موافقت دارندگان سطوح مختلف دینداری با داشتن باورهای خرافی 321
- جدول 4-58: رابطه ی میان میزان دینداری پاسخگویان و نوع باورهای خرافی آنان 322
- جدول 4-59: رابطه ی میان سطح تحصیلات و پذیرش داشتن باورهای خرافی 323
- جدول 4-60: رابطه ی میان سطح تحصیلات و میزان باورهای خرافی پاسخگویان 324
- جدول 4-61: رابطه ی میان پایگاه اقتصادی خانوار و پذیرش داشتن باورهای خرافی 325

عنوان

صفحه

- جدول 4-62: رابطه ی میان هزینه‌های زندگی پاسخگویان و نوع باورهای خرافی آنان 326
- جدول 4-63: رابطه ی میان سطح تحصیلات مادر و پذیرش داشتن باورهای خرافی 327
- جدول 4-64: رابطه ی میان تحصیلات مادر و نوع باورهای خرافی پاسخگویان 328
- جدول 4-65: رابطه ی میان سطح تحصیلات پدر و پذیرش داشتن باورهای خرافی 329
- جدول 4-66: رابطه ی میان تحصیلات پدر و باورهای خرافی پاسخگویان 330
- جدول 4-67: رابطه ی میان جنسیت پاسخگو و پذیرش داشتن باورهای خرافی 331
- جدول 4-68: رابطه ی میان جنسیت و نوع باورهای خرافی پاسخگویان 332
- جدول 5-1: طبقه بندی موضوعی حاجت‌ها و خواسته‌هایی که افراد برای آن نذر کرده‌اند 336
- جدول 5-2: وسیله ی ادای نذر پاسخگویان به صورت موردی 337
- جدول 5-3: سابقه ی دیدن جن، و روح و شیخ بر حسب میزان دینداری 339
- جدول 5-4: داشتن سابقه ی نذر بر حسب میزان انجام واجبات دینی 340
- جدول 5-5: موضوعات عمده ی باورهای خرافی پاسخگویان 342
- جدول 5-6: دیدگاه‌های پاسخگویان در خصوص برخی باورهای عامیانه 344
- جدول 5-7: درصد موافقین با گویه‌های خرافات و تقدیرگرایی بر حسب متغیرهای مختلف 345
- جدول 5-8: رابطه ی میان برخی باورهای مذهبی با متغیرهای زمینه‌ای و شاخص توسعه 348
- جدول 5-9: مهمترین خرافات موجود در هر شهرستان از دید پاسخگویان (درصد) 352

پیشگفتار:

از آغاز تاریخ بشری یکی از نخستین دغدغه های آدمی، فهم جایگاه خویش در هستی و آگاهی به نیروهای حاکم بر طبیعت و زندگی بوده است. تاریخ دیرین حیات بشری گواه تلاش ها، رنجها، مجاهدت ها و نزاع های صورت گرفته بر سر فهم و معنادهی به طبیعت، هستی، خدا و رابطه ی انسان با آنها بوده است. پیامبران الهی با تکیه بر نیروی وحی، فیلسوفان به کمک عقل و منطق، دانشمندان با یاری علم و تجارب بشری همگی تلاش کرده اند تا به پرسش های اصیل بشری پاسخ گویند و انسان را به سمت زندگی بهتر و متعالی تر سوق دهند.

در این میان اما، مردم جوامع مختلف نیز به صورت فردی و جمعی باورها و اعتقاداتی را راجع به طبیعت و انسان و نیروهای حاکم بر آنها شکل داده و آنرا در قالب فرهنگ از نسلی به نسل دیگر منتقل کرده اند. باورهایی که گاهی توسط خداوندگاران «زر و زور و تزویر» تولید و ترویج می شده و لباسی از تقدس به تن کرده و دست آویز فراداستان می شده است. چنین باورهایی اغلب فاقد بنیان های تجربی و علمی بوده اند و به سادگی نمی شد آنها را ابطال نمود. این باورها و اعتقادات را معمولاً ذیل مفهوم «خرافه» فهم می کنند. «مدرنیته» با غرور و اعتماد به نفس، جهان «سنت» را جهانی تصویر کرد که خرافه سراسر آن را دربر گرفته و از نظر تفکر مدرن، اساساً معرفت سنتی در چنین فضای معرفت شناختی ای تنفس می کند. اما تجارب دو قرن اخیر نشان داد که خرافات امری جهانی است و محدود به زمان و مکان خاصی نمی باشد.

هم اکنون می توان دید که در جوامع کاملاً صنعتی شده و تحت نظام سرمایه داری، هنوز خرافات به صورت جمعی بازتولید می شود و علم گرایی مدرن نتوانسته به طور کامل از جامعه خرافه زدایی کند. البته نمی توان به سادگی از این موضوع گذشت که مدرنیته با خود عقلانیت بازتابی و تأملی به همراه آورده که خود عاملی اساسی در کاهش میزان و نوع خرافات بوده است. در ارتباط با این موضوع، آنچه که برای یک پژوهشگر ایرانی می تواند مسأله باشد و ذهن اش را به خود معطوف سازد، تأثیراتی است که مدرنیته ی جهانی شده و روندهای مدرنیزاسیون و توسعه، بر باورها، ارزش ها و رفتارهای فرهنگی مردم می گذارد. تغییراتی که در باورها و ارزش های مردم رخ می دهد نه تنها خود روند توسعه را کانالیزه می کند، بلکه مهمتر از آن شکل جامعه را مدام دستخوش دگرگونی می نماید.

در پژوهش حاضر تلاش شده تا تغییرات رخ داده در باورها و ارزش های فرهنگی مردم بر اساس مبحث «خرافات» صورتبندی شود و مورد بحث و بررسی قرارگیرد. خرافات نه تنها می تواند باورهای عامیانه ی معمولی مانند «بدشگون بودن عدد 13» را شامل شود، بلکه ممکن است با ارزش های اساسی مردم پیوند بخورد و حتی گاهی با ارزش های دینی آنان چنان گره بخورد که علمای مذهبی هم نتوانند با آن مقابله کنند. هدف اصلی پژوهش حاضر بررسی تغییرات رخ داده در تلقی مردم استان اصفهان از باورهای خرافی خود، والدین و شهرستان محل سکونتشان است. در واقع در پژوهش حاضر تأثیرات توسعه ی اجتماعی - اقتصادی شهرستان های استان اصفهان بر تلقی افراد از باورهای خرافی و میزان خرافه گرایی آنان مورد مطالعه قرار گرفته است. جهت انجام این پژوهش لازم بود تا روشی مناسب اتخاذ شود چرا که تمامی شهرستان های استان

اصفهان به عنوان جامعه‌ی آماری انتخاب شدند و انجام چنین مطالعه‌ای مستلزم طراحی دقیق و صرف انرژی بسیار بالایی بود.

از جمله عواملی که می‌توانند بر روش تحقیق و موضع و استراتژی‌های پژوهشی اتخاذ شده توسط پژوهشگر تأثیرگذار باشند می‌توان به این موارد اشاره کرد: ماهیت مسأله مورد بررسی، وسعت و دامنه تحقیق، مهارت پژوهشگر و امکانات پولی و نیروی انسانی در اختیار وی، داشتن زمان کافی برای انجام تحقیق، میزان دسترسی به داده‌های مورد نیاز و محدودیت‌های اداری و سایر موانع بیرونی؛ در واقع نه تنها برای موضوعات مختلف می‌بایست شیوه‌های متفاوتی جهت انجام پژوهش برگزید، بلکه گاهی به یک موضوع واحد می‌توان از چند دریچه نگریست و با بکارگیری روش‌های متفاوت به سؤالات تحقیق پاسخ گفت. البته هر روش و استراتژی پژوهشی می‌تواند نقاط قوت و ضعف خود را داشته باشد و تنها بر اساس استدلال و شرایط پژوهشگر است که روش مناسب مشخص شده و به کار گرفته می‌شود.

روی هم رفته می‌توان گفت که پژوهش حاضر از نظر پارادایمیک در حوزه‌ی پارادایم نظری **کارکردگرایی ساختاری** قرار می‌گیرد و در دل این پارادایم **نظریه‌ی مدرنیزاسیون** برای فهم توسعه‌ی اجتماعی - اقتصادی انتخاب شده و مدرنیزاسیون اجتماعی - اقتصادی و توسعه‌ی اجتماعی - اقتصادی مترادف هم در نظر گرفته شده‌اند. بر اساس پارادایم کارکردگرایی ساختاری باورها و ارزش‌های جامعه‌کلیتی را می‌سازند که علاوه بر کارکردی که در حفظ کل نظام اجتماعی و فرهنگی دارند با یکدیگر نیز در ارتباط می‌باشند. بر این اساس تغییر در مجموعه‌ای از باورها و ارزش‌های فرهنگی می‌تواند منجر به تغییر در سایر اجزا و مؤلفه‌های فرهنگ شود. در این بین مدرنیزاسیون می‌تواند به عنوان یک میانجی و عامل پیش برنده نقش ایفا کند. بر اساس این پارادایم تغییرات فرهنگی متأثر از فرآیند مدرنیزاسیون، در نهایت به تغییر در تلقی مردم از امر خرافی می‌انجامد.

همچنین بر اساس پارادایم‌های روش‌شناسانه، پژوهش حاضر به خاطر تکیه‌ی اصلی‌اش بر پیمایش در نگاه نخست بیشتر در پارادایم پوزیتیویستی و در ردیف تحقیقات کمی قرار می‌گیرد. اما از آنجایی که پرسشنامه تدوین شده عمدتاً بر اساس سؤالات باز طراحی شده بود و کدگذاری و تحلیل مقوله‌ها و موارد اظهار شده در مرکز تحلیل قرار داشت، جنبه‌هایی از تفسیرگرایی و روش‌های استفهامی را در خود دارد. در واقع با کمی اغماض می‌توان گفت که پژوهش حاضر به یک **پژوهش ترکیبی** نزدیک می‌شود که تلاش دارد تا بر اساس رویکردی عملگرایانه، به صورت همزمان از ظرفیت روش‌های کمی و کیفی استفاده کند.

پژوهش حاضر مبتنی بر یافته‌های بدست آمده از 6192 مصاحبه‌ی رودر-رویی است که در 25 شهرستان و منطقه‌ی شهری استان اصفهان به انجام رسیده است. در این تحقیق **رویکرد عرفی** مورد استفاده قرار گرفته است. بر اساس رویکرد عرفی، آنچه که مردم خرافات می‌دانند لحاظ می‌شود و نه اینکه واقعاً مواردی که مردم خرافه می‌پندارند از نظر علمی و عقلی نیز خرافه هست یا خیر. در واقع هدف اصلی پژوهش حاضر محتوای خرافات نیست بلکه هدف بازکاوی و تحلیل **ذهنیت مردم** استان اصفهان و فهم تلقی آنان از امر خرافی است. در پژوهش حاضر به لحاظ تحلیلی **تلقی مردم** از خرافه

اهمیت دارد و نه اینکه واقعا خرافات موجود در استان اصفهان چه مواردی است. آنچه در پژوهش حاضر محور مطالعه قرار دارد، بررسی تأثیراتی است که مدرنیزاسیون اقتصادی - اجتماعی بر ذهنیت مردم استان اصفهان و تلقی آنان از امر خرافی گذارده است.

نتایج حاصل از پژوهش حاضر در گزارش پیش‌رو در قالب پنج فصل تنظیم شده است. در فصل اول که عنوان کلیات تحقیق را دارد ابتدا طرح مسأله شده و ضرورت انجام تحقیق طرح می‌گردد. سپس تحقیقات داخلی و خارجی به انجام رسیده در خصوص خرافات مرور شده و در نهایت اهداف و سوالات تحقیق و کلیاتی در خصوص روش و مفاهیم تحقیق آورده شده است.

در فصل دوم و در بخش ادبیات تحقیق، ابتدا فهم پدران جامعه شناسی و جامعه شناسان بزرگ از فرآیند مدرن شدن جامعه مورد بررسی قرار می‌گیرد و سپس نظریه‌ی مدرنیزاسیون و بحث توسعه‌ی اجتماعی - اقتصادی که امتداد این نظریه‌ها و دیدگاه‌ها در خصوص سنت و مدرنیته است مورد بحث می‌شود. بخش دوم ادبیات تحقیق به تعریف خرافات و رویکردهای مختلف موجود در خصوص خرافات می‌پردازد. بخش دوم فصل دوم به چارچوب نظری تحقیق تعلق دارد. در این بخش ابتدا عوامل مؤثر بر خرافه‌گرایی تحت رابطه‌ی توسعه و دگرگونی ارزشی مورد تحلیل و بررسی قرار می‌گیرد و در نهایت مدل نظری تحقیق و فرضیه‌های تحقیق تدوین می‌شود تا بر اساس آنها تغییرات رخ داده در تلقی مردم اصفهان از خرافات، مورد بررسی قرار گیرد.

در فصل سوم نوشتار حاضر نیز به تفصیل روش‌شناسی پژوهش و موارد مرتبط با تکنیک گردآوری داده‌ها مورد بحث قرار گرفته است. همچنین مواردی مانند جامعه‌ی آماری، حجم نمونه و روش نمونه‌گیری، اعتباریابی پرسشنامه تدوین شده و نیز نحوه‌ی طبقه‌بندی شهرستان‌های استان اصفهان بر اساس شاخص توسعه از جمله مباحث آمده در فصل سوم است. در فصل چهارم، علاوه بر یافته‌های مربوط به تلقی افراد از خرافات خود، والدین و شهرستان محل سکونت، مباحثی مانند نذر و باور به جن که از باورهای مورد تأیید دین است آورده می‌شود تا بر این اساس بتوان از جهان معرفتی ایرانیان که می‌توان بدان «جهان ایرانی» گفت، تصویری ارائه کرد. همچنین در این فصل یافته‌های مربوط به باور و مراجعه‌ی مردم به مواردی مانند فالگیر، طالع بین و کف بین آورده شده است تا باورهای عامیانه‌ی بیرون از حوزه‌ی دین نیز در سطح گسترده‌تری مورد مطالعه قرار گیرد. فرضیه‌های تحقیق نیز در پایان فصل چهارم مورد بررسی قرار گرفته‌اند. فصل پنجم نیز به تحلیل نهایی داده‌ها و ارائه‌ی پیشنهادات پژوهشی و سیاستگذارانه اختصاص دارد.

در اینجا جا دارد تا از دفتر تبلیغات اسلامی و مدیریت محترم آن که با حمایت مالی و عنایت خود، انجام این پژوهش هزینه‌بر و سنگینی را ممکن ساختند تشکر نمایم. همچنین از استادان بزرگواریم جناب دکتر وحید قاسمی و جناب دکتر حبیب رضا ارزانی که در کسوت استاد راهنما و مشاور پایان نامه، از آغاز تا پایان تحقیق کمک‌های شایان توجهی به بنده نموده‌اند کمال تشکر را دارم. بی‌شک در مسیر طولانی تحصیل و تلاش برای انسان بهتری شدن، خانواده‌ام عامل اصلی پیشرفت و امیدواری من بوده است. با تمام وجود از حضور، دلگرمی و حمایت‌های تک‌تک اعضای خانواده‌ام سپاسگذارم. خوشحالم که

یکی از دانش آموخته های رشته ی جامعه شناسی هستم و از خداوند می خواهم مرا یاری دهد تا به مردم خدمت کنم و رنج در راه آنان را مایه ی تطهیر و پاکیزگی ام قرار دهد.

به یقین هدف توسعه چیزی جز ساختن جامعه ای آزاد، مرفه و متعالی نیست. جامعه ای که آگاهی و برابری انسان ها مهم ترین ارزش های آن است. بی شک راه جامعه شناس شدن مسیری است بس دشوار و پر پیچ و خم و گاهی بسیار یأس آور. در مسیر جامعه شناس شدن فقدان شکیبایی، حس انسان دوستی، میل به تغییر و تعهد به ارزش های اخلاقی، می تواند جامعه شناسی را مبدل به دانشی بی خاصیت و یا حتی بسیار خطرناک کند. جهت گیری نظری و عملی جامعه شناسی همواره می بایست به سمت آگاهی بخشی و حمایت از ستم دیده گان و فرودستان جامعه باشد. از تمامی کسانی که این سطور را می خوانند می خواهم تا هرگز امید بهبود را از دست ندهند و به انسان ها شادی و امید بخشند.

کامران ربیعی

اسفند 1391